

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI RASMIY MATNLARDA TERMINOLOGIYA

Isayeva Gulora Faxriddinovna
O'zDJTU Roman-german tillari
tarjimashunosligi kafedrası o'qituvchisi
gulora.isayeva8523@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillaridagi rasmiy matnlarda qo'llaniladigan sohaga oid terminlar, atamalar haqida tushuncha beriladi va misollar keltiriladi. Shu bilan birga rasmiy matnlarda terminologiyadan foydalanish tartibi, e'tibor berishimiz kerak bo'lgan jihatlari ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *rasmiy, normativ hujjatlar, standart atamalar, huquqiy terminologiya, tilshunos olimlar.*

Rasmiy matnlarda terminologiya muhim ahamiyatga ega, chunki u matnni aniq, tushunarli va bir xil ma'noda talqin qilish imkonini beradi. Quyida rasmiy matnlarda terminologiyadan foydalanish bo'yicha ba'zi asosiy jihatlari keltirilgan:

1. Aniqlik va izchillik. Matn davomida biror atama yoki ibora bir xil shaklda ishlatilishi zarur. Bu, ayniqsa, texnik yoki huquqiy hujjatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan: *Ushbu hujjatda **shartnoma** tuzish tartiblari belgilangan. Shuningdek, **kelishuv** taraflari o'rtasidagi majburiyatlar ham ko'rsatiladi. Keyingi bo'limda **bitim** shartlariga rioya qilish talablari berilgan.*

Bu misolda bir xil huquqiy ma'noni anglatadigan uch xil atama ishlatilgan: *shartnoma, kelishuv, bitim.* Bu misolda bir xil terminologiya buzilgan va bu o'z navbatida o'quvchini chalg'itadi.

Yana bir misol: *Ushbu hujjatda **shartnoma** tuzish tartiblari belgilangan. Shuningdek, shartnoma taraflari o'rtasidagi majburiyatlar ham ko'rsatiladi. Keyingi bo'limda shartnoma shartlariga rioya qilish talablari berilgan.* Bu misolda *shartnoma* atamasi izchil ishlatilgan, bu matnni aniqroq qiladi. Terminlarning ma'nosi aniq bo'lishi kerak, ayniqsa, ularning bir necha talqini bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarda: *Shartnoma bajarilmagan taqdirda, tomonlardan biri javobgarlikka tortilishi mumkin. (Bu yerda javobgarlikka tortilishi deganda nima nazarda tutilgani noaniq: jarima, huquqiy javobgarlik yoki boshqa chora?) Yana bir misol: Shartnoma bajarilmagan taqdirda, tomonlardan biri **moliyaviy jarima to'lashga majbur** bo'ladi. (Bu yerda javobgarlikka tortilishi aniq qilib moliyaviy jarima sifatida belgilangan.)¹*

2. Normativ hujjatlarga muvofiqlik. Rasmiy matnda ishlatiladigan terminlar mavjud qonunchilik hujjatlarida yoki xalqaro standartlarda qanday ishlatilsa, aynan o'sha shaklda qo'llanilishi kerak, ya'ni qonunchilik, xalqaro standartlar yoki ilmiy ishlarda ishlatiladigan standart atamalar tanlanadi, o'zbek tilining imlo qoidalari va atamalar kabi rasmiy lug'atlaridan foydalaniladi. Masalan: *Daromad uchun*

¹ Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н. Иш юритиш. 2-нашри. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003.

to'lanadigan davlat boji har oyda to'lanadi. Bu misolda soliq qonunchiligiga oid atamalar ishlatilgan va "davlat boji" atamasi noto'g'ri qo'llangan, chunki qonunchilikda bunday soliq turi "daromad solig'i" deyiladi. Yana bir misol: *Daromad solig'i O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq har oyda to'lanadi.* Yana bir misol: *Kompyuterga yangi programma o'rnatildi.* „Programma“ so'zi noto'g'ri, chunki o'zbek tilining rasmiy imlo lug'atida bu so'z "dastur" deb tasdiqlangan. Yoki: *Fuqarolar huquqlari buzilgan taqdirda ular sudga shikoyat bilan murojaat qilishlari mumkin.* Bu yerda "shikoyat" so'zi noto'g'ri ishlatilgan, chunki yuridik hujjatlarda "ariza" yoki "da'vo" ishlatiladi va quyidagicha yozish mumkin: *Fuqarolar huquqlari buzilgan taqdirda ular sudga da'vo arizasi bilan murojaat qilishlari mumkin.*

3. Matn tili. Matn tili — bu matnni yaratish va ifodalash usulini belgilovchi stilistik va lingvistik xususiyatlar yig'indisi. Rasmiy matnlar, xususan, huquqiy, ilmiy, siyosiy va biznes sohalarida aniq, ravshan va tushunarli bo'lishi kerak. Rasmiy tilda foydalaniladigan atamalar va iboralar odatda aniq va qat'iy bo'ladi, shuning uchun ularning rasmiylik darajasi yuqori bo'ladi.

Rasmiy tilda ishlatiladigan so'zlar va iboralar odatda leksik jihatdan keng tarqalgan, ya'ni umumiy va tushunarli bo'lishi kerak. Bunda tilda ifodalarning noaniqligidan yoki orfografik xatolardan saqlanish muhimdir. Rasmiy matnlar, shuningdek, tartibli va aniq iboralardan foydalanishni talab qiladi. Maqsad o'quvchiga har bir fikrni yoki qarorni tushunarli va xatoliklardan xoli ravishda yetkazishdir.

Rasmiy tilda ishlatiladigan aniq iboralar:

- "Shu bilan birga" → "Bundan tashqari" (aniqroq va aniq ifoda)
- "Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib" → "Ko'rsatilgan ma'lumotlar asosida" (rasmiy va o'zgarmas ibora)
- "Ruxsat etiladi" → "Tasdiqlanadi" (qarorlar yoki rasmiy ruxsatlar uchun aniq ifoda)

Rasmiy matnlar haqidagi fikrlar ko'plab mashhur tilshunos olimlar tomonidan tushuncha, grammatika, ijtimoiy kontekst va aniq ifodaning ahamiyatiga urg'u berilgan. Ularning fikriga ko'ra, rasmiy matnlar aniq, tizimli va qat'iy bo'lishi kerak, chunki ular ijtimoiy aloqalar, qarorlar va muloqotning samarali vositasi hisoblanadi. Tilning aniq ishlatilishi va tuzilishi, shuningdek, tilning ijtimoiy va madaniy konteksti, rasmiy matnlarning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun juda muhimdir.²

Tilshunos olim Shuxrat Rizayev rasmiy til haqida shunday deydi: *"Rasmiy matn tilining o'ziga xosligi undagi aniq, lo'nda va standartlashtirilgan iboralarning ustunligidadir. Har qanday bo'shliq yoki emotsional ifoda matnning maqsadga mosligini buzadi."*

Shveytsariyalik mashhur tilshunos Ferdinand de Sossyur tilni *belgilar tizimi* sifatida ko'rgan. Rasmiy matnlar ham bir ma'no va maqsadni ifodalovchi aniq va qat'iy belgilar tizimi sifatida qaraladi. Uning fikriga ko'ra, tilning strukturaviy jihatlari, ya'ni

² Аминов М., Мадвалиев А., Махкамов Н., Махмудов Н., Одилов Ё. Давлат тилида иш юритиш. Амалий қўлланма. – Тошкент: "O'zbekiston nashriyoti" унитар корхонаси, 2020.

so'zlar va ularning o'rtasidagi aloqalar, rasmiy matnlarda aniq va to'g'ri tushunishni ta'minlash uchun zarur.

Amerikalik tilshunos, tarjimonlik Evgini Nida esa rasmiy matnlarda tilning *tarjimonlik* jihatini ta'kidlagan. U tilning aniq va aniq ifodalari orqali ma'noni uzatishda muhim rol o'ynashini, ayniqsa tarjima qilinayotgan huquqiy va rasmiy matnlar uchun muhimligini aytgan. Nida rasmiy matnlarda ishlatiladigan terminologiyaning to'g'ri va mos bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Nemis tilidagi rasmiy matnlarda ham terminologiya, asosan, aniq va aniq ifodalangan atamalarni o'z ichiga oladi. Bu terminologiya, huquqiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va boshqa sohalarida ishlatiladi. Rasmiy matnlarda foydalaniladigan terminlar, asosan, ularning maqsadi va mazmuniga qarab farqlanadi. Nemis tilshunos olimi Reinhard Hartmann terminologiyaning tushunarligi haqida shunday deydi: "Terminlarning aniq ta'riflanishi va izohlanishi ularni faqat mutaxassislar uchun emas, balki keng auditoriya uchun ham tushunarli qiladi. Shuning uchun har bir terminning konteksti muhim ahamiyatga ega." Masalan:

Atama	Tarjima	Izoh
Künstliche Intelligenz	Sun'iy intellekt	Ma'lumotlarni o'rganish va qaror qabul qilish tizimi.
Photovoltaikanlage	Quyosh panellari tizimi	Quyosh energiyasini elektr energiyasiga aylantiruvchi tizim.
Datenerfassung	Ma'lumotlarni yig'ish	Sensorlar yordamida ma'lumotlarni avtomatik yig'ish.

4. Rasmiy qoidalar

Matnni rasmiylashtirishda davlat yoki xalqaro standartlarga mos format va dizayn talablariga rioya qilinadi. Asosiy talablar:

1. Shrift va o'lcham:

- o Rasmiy matnlar uchun odatda *Times New Roman*, *Arial* yoki *Calibri* shrifti ishlatiladi.
- o Shrift o'lchami: **12** yoki **14**.

2. Interfaks (qatorlararo bo'shliq):

- o Odatda 1,5 qator bo'shlig'i ishlatiladi.

3. Sarlavhalar tuzilishi:

- o Sarlavhalar darajasi: 1-darajali (qalin va katta harflar), 2-darajali (qalin), 3-darajali (kursiv yoki oddiy).

4. Hujjatning umumiy tuzilishi:

- o Kirish qismi (izoh va maqsad).
- o Asosiy qism (atamalar va izohlar).
- o Xulosa (tavsiya va natijalar).
- Sarlavhalar: **Qalin va katta harflarda yoziladi.**

- Izohlar: Matndan kichikroq shrift bilan beriladi.
- Qoidalar yoki bandlar raqam bilan belgilanadi.

Tilshunos olim Akmal Saidov rasmiy matn tuzilishi haqida shunday deydi: *"Har bir rasmiy hujjatning aniq formatlanishi o'quvchiga ma'lumotni tez va oson qabul qilish imkoniyatini beradi. Atamalarni kursiv, qalin shrift yoki jadval orqali ajratib ko'rsatish matnni yanada tushunarli qiladi."* Rasmiy matnlarda grammatik to'g'rilik, leksik aniq-aniqlik va ijtimoiy kontekstni hisobga olish zarur. Tilshunoslar rasmiy matnlarda tilning strukturaviy jihatlari, ma'nosi va maqsadiga qaratilgan qat'iy tizimni ishlatishni ta'kidlaganlar. Shuningdek, tilning ijtimoiy ahamiyati va uning madaniy konteksti, rasmiy matnlarning samarali ishlashini ta'minlash uchun muhimdir.

Umuman olganda, rasmiy matnlar tilshunoslikda nafaqat aniq ifodalash vositasi, balki ijtimoiy muloqot va madaniyatni shakllantirishning asosiy omili sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н. Иш юритиш. 2-нашри. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003.
2. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н., Одилов Ё. Давлат тилида иш юритиш. Амалий қўлланма. – Тошкент: "O'zbekiston nashriyoti" унитар корхонаси, 2020.
3. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: нормативный социокультурный контекст. – М.: Русский язык, 2002.
4. Хоффманн Д. Й. Л. Общее руководство по составлению личных и деловых писем. – Лейпциг: Изд. Фердинанда Зехтлинга, 1850.